

ANTONIO TOVAR LLORENTE (1911-1985)

OROIMENA

Aurten beteko dira 100 urte A. Tovar Valladoliden jaio zenetik. Eta 2010ean, 25 urte bere heriotzatik. Nik uste dut euskarak eta euskaldunok badugula berarekiko zor txiki bat. Nik lantxo honetan zorraren zatitxo bat kitatu nahi nuke. Seguraski beste euskaltzale eta euskaldun batzuek hobeto ordainduko dute zor hori. Nire hitz xumea erantsi nahi diot besteen ahotsari.

Ikasketak

1911ko maiatzaren 17an jaio zen Valladolid. Bere aita notarioa zen eta umetan Medina de Pomar, Elorrio, Morella eta Villarcayon bizi izan zen. Aitak urte biko lan-etena eskatu zuen eta 1922an Villenara aldatu zuten. Antoniok batxilergoa Valladoliden hasi zuen eta Murtziako institutuan amaitu, Jorge Guillén epai mahaiko zela. Euskara Elorrion ikasi zuen. Badau-de bere bizitzan gertakizun batzuk bere ibilbidean eragina izango dutenak, eta hauxe da bat nire iritziz. Geroago Orion egin zuen beste egotaldi bat. Bere familiak erabakita Zuzenbidea ikasi zuen El Escorialen agustindarren ‘Maria Kristina’ fakultatean. Uda baten ikasi zuen latina ondo menperatzen zuen eta bere lagunek, liburu zaharren zaletasunagatik ‘Pergamino’ ezizena jarri zioten. Gainera grekera eta alemaniera ikasteari ekin zion. 1930ean lortu zuen lizentzia zuzenbide ikasketetan.

Gero Valladolidera joan zen Historia ikastera, aitaren laguna zen Cayetano Mergelina katederadun zen unibertsitateara. Honak susperraldia eman zion unibertsitateari eta harremanak zituena Madrileko ‘Centro de Estudios Históricos’ erakundearekin. Tovar ‘Inglaterra’ hotelean bizi zen familiak ordainduta, eta pianoa jotzen zuen unibertsitateko orkestratxoan. 1933an García Morente irakasleak Mediterraneoan zehar itsas bidaia bat antolatu zuen, eta hor dihoaz Mergelina maisua eta Tovar ikaslea. ‘Durante mes y medio visitamos museos y ciudades y para muchos de nosotros fue aquello el despertar de la vocación. Leí a Sófocles y a Homero en su tierra, aprendí a hablar griego moderno, y ya no podía ser otra cosa que filólogo’. 1934an lizentziatura lortu, eta udazkenean Madrilerara joaten da Hizkuntza klasikoak ikastera Mergelinaren aholkuz eta laguntzaz. ‘Centro de Estudios Históricos’ erakundearen Ramón Menéndez Pidal ezagutzen du, eta hango beste irakasle batzuk: Amado Alonso, Tomás Navarro Tomás eta Américo Castro. ‘No había antes salas ni tertulias y las puertas de don Ramón como las de don Américo, estaban abiertas a cualquiera, sin más defensa que el respeto que todos les teníamos’. Hor ezagutuko du Giuliano Bonfante ere, Italiako fazistengandik ihes eginda etorria eta hizkuntza klasikoen saila atontzen zebilena. ‘Tuve la suerte de ser, creo, el primer estudiante que entró allí’. Bonfanteren iradokizuna utzi grekerari buruz, eta Menéndez Pidalena jarraitu zuen, Virgilioren ‘Eglogak’ poesiaren argitalpen kritikoa egiteko. Bitartean García Morente dekanok bazuen beste irakasle gazte bat, Xabier Zubiri, greziarren filosofia ondo ezagutzen zuena, eta Tovar entzuterara joaten zen. ‘Para quienes quizá habíamos iniciado nuestra marcha a los griegos partiendo de Hölderlin o Nietzsche, Zubiri combinaba las referencias al ‘Parménides’ sobre explicaciones sobre la ‘anakephaliosis’ paulina y con citas de Baur. Desentrañaba los conceptos de ‘epistémé’, de ‘techne’, de ‘empeiríe’, y los hacía revivir entre los oyentes, nuevos y cargados de contenido, como re-

cién precisados por el Estagirita'. 1934ko udan Greziara joango da berriz Mergelinarekin. 'La revelación de esta Grecia no clásica la tuve al desembarca en Alejandría y hallarme solo, perdido en pleno barrio griego'. Urte bitan lizentziatura burutu eta Filologia klasikoa ikastera Parisera joaten da Bonfantek bultzatuta. Tovar jauna Madriletik Parisera joango da, 'Junta de Ampliación de Estudios' erakundeak emandako beka batekin. Castillejo jauna zen erakunde honen buru, eta beka honen bidez 'École des Hautes Études' erakundearen sartu zen. Hor hizkuntzalaritza indoeuropearra ikasiko du, paleografia grekoa, eta testoaren kritika. Irakasleen artean Benveniste, Chantraine, J. Bloch, J. Baruzzi, Dain eta beste batzuk izango ditu. Alejandro Cioranescuren adiskidetzatza izango du, eta gero Europako bigarren gerran honi ere lagunduko dio. García Lorcaren iritziz, J. Bergamini greziar tragedia batzuen itzulpenak aurkeztuko dizkio, 'Cruz y Raya' aldizkarian argitaratzeko. Denpora labur honen ondoren beste beka bat ematen dio erakunde berdinak Berlinera joateko Menéndez Pidal eta Ortega y Gasset jaunaren gomendioz. Han Werner Jäger irakaslearen eskoletara joaten da, eta Gerhard Radke ezagutzen du. Ordurako 'Emerita' aldizkarian egin zuen Jäger-en liburu ezagun baten kontuamatea: 'Paideia, die Formung des griechischen Menschen'. Garai haietan guztiz berria zen zeregin honetan bera sartzen da, eta geroago ikasleari zerbait berria sortarazten irakasteko ahalmenaz jabetuko da. Bere bizitzan zehar jarraituko du jokatibide hori, ez gauzak eta gaiak errepikatzen erakusteko bakarrik, gauza berriak bilatzera bultzatzeko baizik. Alemaniako biblioteken sistemak, seminarioek duten zehaztasun eta seriotasunak eta lan egiteko metodoek liluratuta uzten dute.

1936ko gerra

Diruz estu zebilen hilean orduko mila pezeta edo laurehun marko hartzen zituelarik. Baina Espainiako gobernuak Gazteen Olinpiada antolatu zuen Bartzelonan. Hori Hitler eta bere go-

bernuari ez zitzaion gustatu eta oztopoak jartzen zizkien espainiarrei, batez ere ikasleei. Uztailaren 19 edo izango zen ‘Hitler Jugen’, nazismoak eraikitako asialeku bat bisitatzera joan zenean, Poloniaren gaurko muga ondoan, egunkarietan ikusi zuen berria: Franko gobernuaren kontra matxinatu zen. ‘Me había sentido perdedor en el juego de los partidos republicanos, desilusionado por el resultado de las elecciones del 33, horrorizado por el ensayo general de revolución y represión de 1934, y así la guerra civil me sorprendió desconectado y excéptico’

Berlinen badago espainiar ikasle talde bat, besteak beste Martín Almagro, eta hauek denak Eugenio Montes, ABC egunkariko kazetariaren inguruan biltzen dira. Espainako guda zibila hasita dago eta itsasontziz Lisboara jotzen du. Handik Salamankara joaten da, eta hainbat arinen Valladolidera, bere familiarengana.

Pedro Laín Entralgorekin batera Francoren alderdian jartzen da, ez errepublikaren alderdian. Gudari bezala izena eman zuen, baina ez zuten onartu frontera joateko. Bere antxinako ezagun mordoa ‘camarada’ bihurtuta aurkitzen ditu, eta ez beheengo mailetan. Gerra zegoen alde batetik, eta Valladolidko falangisten artean iskanbilak agintaritzaz lortzeko. Euren arteko iskanbila baten, Onésimo Redondo hil zuten, uztailaren 24an. Tovarrek lana irrati baten bilatu zuen, eta Ridruejo probintziako falangearen buru izan zenean, propagandako eta prentsako buru izendatu zuen. ‘No porque fuese el amigo más antiguo que tenía allí sino porque su estatura intelectual estaba a todas luces a cien codos por encima de la media’. Gauzak hausnartzen zituen, baina egoera haretan halako baten Ridruejok eta biek, Primo de Riverak Gil Roblesen kontra eman zuen mitin hitzaldia hauteskunderen aurretixoan, publikoaren aurrean irakurri zuten. Gainera falangeko jauntxoren bat ‘Kurutzada’ eta honen buruzagiak goraiatzaren hasi zen prentsan. Ridruejok Tovarri aipatu zion probintziako Falangeren buruzagitza ez ze-

la holakoan arduradun eta hobeto zela goraipamen horiek ixiltzea. Tovarrek bidali zituen egunkarietara ofizioak hau iragarritz. Baina behin kafe baten zegola han agertu zen loxintxen idazlea eta hurrengo hau gertatu zen. ‘Cuando sacó la pistola yo le sujeté los brazos fuertemente, y empezó a disparar mientras forcejamos, en todas direcciones, lo que provocó el pánico en el café’. Estamanguan tiro batzuk hartu zituen eta bizitza arriskuan izan zuen. Tirokatzailea lasai joan zen Palentziara inolako arazorik gabe. Sendakuntza prozesua luzea da eta irakurketekin, musika entzun eta irakurriz, eta lagun baten kontzertuak entzuten ematen du denbora. 1938an gaude eta anai gazteena seminariora joan eta Comillasen ikasten zegona, frontera eraman zuten eta tifusak jota hil zen Zaragozako ospitale baten. Hilabete geroago aita hiltzen zaio. Frontera joateko libre gelditu zen, baina ‘Radio Nacional’ Burgosen zuzentzeko deitzen dute. Han dagola 1939an agorrilean, harrera egingo dio R. Menéndez Pidal. Honek ere bazekien euskara pixka bat eta erabaki zuen ‘volver, dejándose llevar de su apego a España y también de su afán de ser útil a su patria en un momento difícil...En un momento crítico, cuando se veía inevitable la segunda guerra mundial, resolvió don Ramón, contra la opinión de amigos y colaboradores, volver a España a instalarse en casa de Chamartín’. Tovar ‘Instituto Nebrija’ delakoan idazkari da, orain izen berria jaso duena: CSIC. Eta gainera Ibáñez Martín, hezkuntza ministroak, Irakaskintza Tekniko eta Profesional saileko zuzendari izendatzen du. Tovarrek onespén pixka bat lortu nahi du Menéndez Pidalentzat, baina bazterrean uzten dute jakitun hau. Serrano Suñer Frankok ministro izendatzen duenean (cuñadísimo deitzen zioten), Prentsa eta Propagandako idazkari orde Tovar jartzen du. Menéndez Pidak salaketa anonimo bat izan zuen eta Tovarrek lagundu zion juez militarren aurrera. ‘El con su traje oscuro y sus pasos ágiles y a su izquierda yo, con el largo capote negro de botones dorados y la horrible boia roja que completaba el uniforme falangista’.

1937an hasten dira Lainen hitzetan ‘urte zalantzarriak’. Laín Entralgo bere lagun minak eta berarekin batera izena eman zuenak Frankoren alderdian, hitz hauekin kontatzen du Tovarren egoera: ‘Yo, que ya entonces era próximo amigo suyo, que en los meses más arduos de nuestra guerra civil –bellum plus quam civile, la llamaba él con palabras de Lucano– le había visto trabajar como a hurtadillas en la preparación de su futura ‘Vida de Sócrates’, estoy bien seguro de que a lo largo de esos años más de una vez sintió en la intimidad el sordo grito de Michelet, cuando la vida en torno le sacaba de los suyo, de escribir historia: ‘¡Mi yo, que me arrebatan mi yo!’ (BRAE, 1985, 330). Bere bizitza osoan agertuko den kezka Espainiako gizartea zen, eta errepublikako ankerkeriak ikusita, pentsatu zuen seguraski gizartea berrizatzeko agintaritzaz sendo bat behar zela eta gizarte hori kontrolpean zuen gobernu bat. Geroago ustelkeriak ikusita, eta barrutik gainera, jokabidea guztiz aldatu, eta bere narrutik ordaindu zuen aldaketa hori. Ciceronen hitzak adierazten dute Jaime Silesen aipamenean bere orduko egoera: ‘nec quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant’ (J. SILES, Homenaje a A. Tovar, 16. orr.) Edo Ortega y Gasseten beste hitz hauek: ‘que el hombre puede tener y sostener ideas contrarias a las “creencias en que está” (Hor bertan, oharrean). Halan eta guztiz ere garai horretan bere liburu ezagun baten prestaketari ekin zion: ‘Vida de Sócrates’. Urte horietan ezagutzen ditu, Luis Rosales, Leopoldo Panero, Luis Felipe Vivanco eta Torrente Ballester nobelagilea. Burgosko taldea ziren eta gerra bukatu zenean kontzientzia azterketa bat, edo gaur esaten den bezala, auto-kritika egin zuten, eta zirenak izanik, gauzak sakonetik aztertzeko aukera izan zuten. Eta ondorioz diktadura hartatik urrunduz ziren, batzuk arinago, beste batzuk geroago. Urte bi haue-tan bidaia asko egin behar ditu politikarien elkarrizketetan itzultzaile bezala. Honako hauek ezagutu zituen: Hitler, von Ribbentrop, Himmler, Frick doktorea, Mussolini, Ciano kon-

dea eta Petain mariskala. ‘Durante muchos años se mantuvo en mí, como en mucha gente de mi edad la mutilación de la guerra...Tolerábamos los inconvenientes, y personas y modos que nos repugnaban, porque teníamos la vana esperanza de que los defectos fueran corregibles. Incluso trabajábamos a veces en puestos de gobierno y responsabilidad con la ilusión de corregir, mejorar, abrir’.

Agintariak morroiak nahi dituenean, ez kolaboratzaile burutsuak, morroi bidetik ateratzen badira, bota egiten ditu horrelakoak, gainera saltzaile izena emanda. Eta are eta gehiago diktadoreak hurbilago euki dituenean, ondino eta saminago bihurtuz bazterketa. Horrela 1941eko maiatzean, 30 urte bete zituenean, BOE delakoak Tovar bere lanetik bota zuen eta gizon arrunta bihurtu zen gauetik goizera, bere etikaren printzipioak jarraitzeagatik, eta agintaritzaren ustelkerietara ez makurtzeagatik. Orduan idazten du beste liburu garrantzitsu bat: ‘Lingüística y Filología Clásica. Su situación actual’ 1944an argitaratuko dutena. Baina hor ez da amaitzen ‘saltzailearen’ zigorra. 1942an Madrileko unibertsitatean grekerazko katedera hutsik dago eta oposaketa antolatu behar da. Gobernuak bazezkie Tovar orduan ere gai horretan maisua zela, eta katedera hori lortuko zuela. Bere sarrera debekatzeko, ez zuen antolatu oposaketa hori. Baina Salamankan latinezko katederaren oposaketa iragarri zuten eta horra aukeztu zuen bere burua eta atera katedera hori. Urte horretan Consuelo Larrucearekin ezkondu zen. Valladoliden jaioa, baina euskal jatorrikoa zen. Bere emaztea eta laguntzaile bikaina izan zen berarentzat eta bere ikasleentzat ere. Laín Entralgo, bere lagun minak esaten duen bezala, hiru ardatz izan zituen bere bizitzan: ikerketa, irakaskintza eta Espainia. Baina ez frankismoak gora eta behera erabiltzen zuen Espainia, beste adierazi eta eduki sakonagoa zuena baizik. Badaude hainbat eta hainbat idatzi eta ekintza hori erakusten dutenak. Horregatik nik uste dut Gorrochategui jaunak Tovarren euskalzaletasunari jartzen dizkion sustraiak,

urrutiago daudela. Honela dio: ‘Aunque de orígenes socio-lingüísticos e ideológicos diferentes, este interés común por las “res Hispaniae antiquae” propició que el primero [Tovar] ligado a estamentos del régimen franquista, se interesara grandemente por la lengua vasca y su cultura, mientras que el segundo [Mitxelena], inmerso en el ámbito nacionalista vasco, se preocupara por las demás lenguas hispánicas, trascendiendo los límites del vasco o del ibérico’. (Studia ingogermanica et palaeohispanica in honorem A. Tovar et L. Michelena, 291.) Euskararen mesederako, politikan abertzaleak ez zirenek lan bikainak egin dituzte euskararen alde, adibidez Julio de Urkijo jaunak. Espainako lau hizkuntzak ezagutzen zituen eta umetan Elorrión euskara ikasteak eta gaztetandik izan zuen zaletasuna latin aurreko hizkuntzak penintsulan ezagutzeko, nire iritziz, arrazoi indartsuagoa dira, hartu zuen bidea hartzeko. 1944an Castro Guisadolaren liburu baten kontuemate bat argitaratu zuen, eta 1945an euskararen etimo batzuei buruz beste lan bat ‘Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País’ aldizkarian. Ez ziran garai samurrak euskara eta euskal gaiak aztertzeko. Urte bi geroago Caro Barojak atera zuen ‘Los Vascos’. Bizitza osoan euskarari buruzko interesari eutsi zion. Umetako eta beranduagoko esperientziak Elorrión eta Orión seguraski sortu zuten hizkuntza berezi horren jakinmina, geroago Argentinako egotaldiak hango hizkuntza indiarren zaletasuna sortu zion bezala. Eta ez zituen bakarrik Argentinako ‘basa-hizkuntzak’ aztertu. Kolonbian ere ibili zen indiar hizkuntzak aztertzen eta lan bikain bat atera zuen Hego Amerikako ‘basa-hizkuntzei’ buruz. Salamankan filologia eskola bat sortuko du eta gai desberdinetarako adituak prestatuko ditu: Francisco R. Adrados eta Martín S. Ruy Pérez, helenistak; Lisardo Rubio, Virgilio Bejarano eta Mª Dulce Estefanía Álvarez latinlariak; Agustín García Calvo, grekeralaria eta latinlaria; Luis Cortés galizieralaria eta folklore zalea; Feliciano Pérez-Vargas, alemanieralaria; Mª Lourdes Albertos Firmat, Manuel Palomar

Lapesa eta J. Rubio Alija epigrafiak eta latin aurreko onomastika aztertu dituztenak eta beste asko. Bere ikasleen artean idazleak ere sortu ziren: Carmen Martín Gaité, Emilio Salcedo eta Ignacio Aldekoa. Eta Charo López aktorea ere. Salamankan irakasle lanean 1942tik 1963ra arte egon zen, latinezko katederaduna izanik. Tartean 1948-49 ikasturtean Buenos Airesko unibertsitateak 'fixatu' zuen grekera irakasteko. Espainiako agintaritzaren esparrutik urruntzen hasita zegoen. Han atera zuen 'Las lenguas primitivas hispánicas'. Seguraski han Amerika berri bat aurkitu zuen, hizkuntzen Amerika, edo orain baten batek erabiltzen duen izena erabiliz, 'basa-hizkuntzen' Amerika. Han idatziz jarri zuen zer den hizkuntza bakoitza. 'Cada lengua brota de la boca más desdentada y tenebrosa como una riqueza. La mente más obnubilada o la más rutinaria combina sabiamente los elementos constitutivos, ahora sabemos que en combinaciones regidas por matemáticas espontáneas, de la fonética, la morfología y la sintaxis de la lengua. Los sabios nos han descubierto también que no hay lenguas ricas y pobres; todas son en potencia ricas, todas son aptas para que en ellas se diga lo que se quiera'. ('Lo medieval en la conquista y otros ensayos americanos, 1981, 58).

Eta hurrengo urtean Donostian 'La lengua vasca'. 1951-1956 bitartean Salamankako errektore izan zen. Schulten jakitun zaharrak berak hasitako lana amaitzeko eskatu zion. Eta horrela jarraitu zuen haren lana: Die Wölker und die Städte des antiken Hispanien (Antxinako Espainiako herri eta hiriak). 1944an Caro Barojaren 'Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina' argitaratzen du Salamankako unibertsitatean. Hor bertan 'Lazarillo' aldizkaria sortu zuen, bere ikaskide Rafael Santos Torroella frankotarrek preso euki zutenaren laguntzarekin, eta José Núñez Larraz argaskilariarekin. Hau gerran galtzailetakoa zen eta Frantzian konzentrazio barrutietan egona zen. Garai horretan iberiera, euskara, zeltiberiera, gotikeraren egiturak eta grekerako idazleak azter-

tzeari ekiten dio. Zeltiberiera aztertzeke erabili zituen ‘unas buenas gramáticas que tenía allí la fortuna de poseer. Mi guía fue Julius Pokorny, a quien Hitler dejó cesante en Berlín en 1933 y terminó por establecerse en Suiza. Allí lo conocí en 1951 y tuve mucha correspondencia e intercambio con él’. Urte hauetan, 1953-54an, ‘Larramendi katedera’ ireki zuen Salamankan. Hara eraman zituen J. Caro Baroja, J. Miguel de Azola, L. Mitxelena, kartzelan bi aldiz egona, eta J. Migel de Barandiaran, besteak beste. Hau Saran bizi zen, ihes eginda poliziak jarri zion fitxa batengatik gerra hasi baino lehenago. Itzultzeko eskatu zion eta harek berriz ea fitxa hori ezabatzea lortzen zuen. Eta horrela egin zuen. Gipuzkoako beste jaun batzuk ere bultzatu zuten Barandiaran itzultzeko. Mitxelenari ere babesa eman eta ate batzuk zabaldu zizkion. Tovarrek Zientzia eta Medikuntza fakultateak ere suspertu zituen. 1953an hitzaldi baten agirian uzten zituen frankismoaren gehiegikeriak eta azpijokoak, sistemaren barrutik ezagututa. ‘Lo que a la Falange debe el Estado’ zuen izenburua. 1960 inguruan hitzaldi hori izenik gabe bildu zuen orduko Turismo eta Berrien ministeritzak, frankismoaren kontra zeuden beste batzuen txostenekin batera. Aipatuak D. Ridruejo, P. Laín Entralgo, S. Montero Diaz, J. Luis López Aranguren eta J. Antonio Maravall. Ministeritzak izenburu hau jarri zion: ‘Los nuevos liberales. Florilegio de un ideario político’. Urte hauetan unibertsitatean gauzak higitzen hasten dira. Tovarrek A. Listaren ikerketa baten, ez du gaitzes-ten frantziar iraultaren kutsua hartu zuelako, eta agirian jartzen ditu honi sortzen zaizkion arazoak, pertsona bezala, kultur gizona bezala eta espainiar bezala. J. Vigón jeneralak iraindu egiten du hitzaldi agiri baten. Espainia arazo lez eta Espainia arazorik gabe dira orduan dauden bi joera nagusiak. Lehenengo Lain bidea da, eta bigarrena, Opusko R. Calvo Sererrek hartzen duena. Azken baten franksimoak ez du onartzen inolako aldaketarik ez berrikuntzarik garai hartan. Hezkuntza ministroak J. Rubio García-Minak errektore bezala jarraitzeko eska-

tzen dio, baina Tovarrek ezetza ematen dio. Moztu egiten ditu 'los últimos hilos de un pasado político de veinte años, desvanecidas las ilusas esperanzas de que en la política española pudieran pesar de otro modo que como consecuencias fatales e impuestos los nuevos hechos de la segunda mitad del siglo', (eta) 'intenté buscar para el trabajo personal un clima que no podía hallar en las aulas españolas'. Deserriratuta bizi izan da bere emaitzak Espainiako gizarteari eskaintzeko, eta 1958 inguruan, barruko deserriratzetik atzerrira joango da.

Atzerrian

1958-59 ikasturtean Tucumángo unibertsitatean Hizkuntzalari-irakatsi zuen. Eta bidaia hauekin Hego Amerikako hizkuntzen mundura hurbiltzen hasi zen. Madrileko unibertsitatean latinezko katedera eskuratu zuela 1965an esaten dute. Baina berak 'fallido intento' izan zela dio. Hitz hauekin laburbiltzen du bere ibilbidea 1985an: 'Escribo este artículo como testigo atento de algunos de los sucesos de la época de Franco. Como falangista viví en contacto con Dionisio Ridruejo y Serrano Suñer, la política de los primeros años, hasta 1941. Pertenecí al Consejo Nacional y a las Cortes hasta 1958, y fui rector de la universidad de Salamanca en la etapa de Ruiz Giménez a (1951-1956). En enero de 1958 me encontraba ya en exilio voluntario en la universidad de Tucumán (Argentina). De los sucesos políticos posteriores no tengo conocimiento directo. En los años que siguieron no volví a España salvo por motivos de la vida familiar. Excepto un paréntesis obligado en Salamanca (1961-1963) y un fallido intento de volver a la universidad de Madrid (1965), no residí en España hasta después de la muerte de Franco'. (*Historia 16*, 1985, 115. zbka., 27. orrial.).

Tucumango unibertsitatearen deia Genevan (Suitzan) ospatu ziren topaketa batzuetatik sortu zen. Eta geroagoko Illinoiser deia ere. Tucumango unibertsitatean zegola, alde batetik W. Giese eta F. Krüger alemaniarrek, Argentinako unibertsita-

teetan irakasle zirenak ezagutu zituen. Biek munduko 2. gerra-
ren aurretik, gaur etnolinguistika deituko genukeen motako lan-
nak eginak ziren, hizkuntza erromanikoen esparruan. Giesek
euskararen inguruan ere lantxo batzuk egin zituen. Bestalde
han Gran Chaco izeneko lurraldeak eta matakoko herria ezagu-
tzeko aukera izan zuen. Eta matakera ikasi eta geroago Aleman-
nian bizi zela, gramatika bat eta etnotestuak aragitaratu zituen.
Salamankan zegon tarte labur horretan Buenos Airesen argita-
ratzen du 1. aldiz 1961an ‘Catálogo de las lenguas de América
del Sur’.

1961ean ikasturte bat emateko Illinoistik deitu zuten. Baina
‘en 1961 no nos pudimos quedar en Estados Unidos por cues-
tiones de permiso de residencia’. Hor irakaskintza lanak hauek
izan ziren: Miller visiting Professor, eta ‘Professor of the Clas-
sics’, Illinoisko unibertsitatean 1960-1961 eta 1963-1967an.
1965an Madrileko latin katederaren historia ‘fallido intento’
izan zela aitortzen du, baina familia Madrilerara aldatu zen. Une
horretan Illinoisen urte beteko lana eskaintzen diote soldata
barik, egoitza paperak egiteko. Urte honetan Aranguren, Tier-
no eta García Calvo bota egitn dituzte unibertsitatetik, ‘cuando
pedí la excedencia que me dejaba el último del escalafón. La
llamada de Tubinga, inesperada fue el 66 y me trasladé allá en
junio del 67’. Tovarren lanak ezagunak ziren European eta
EEBBtan. Eta Tubingan Hizkuntza konparatuen irakasle bat
behar zuten. Alemaniar batzuk eta Tovarrek aurkeztu zuten
euren burua. Unibertsitateen gobernuko arduradunek aztertu
zituzten aukeragaien titulo eta lanak, baina ez zuten argi ikus-
ten. Orduan artekari bati iritzia eskatu zioten. Artekari hori sui-
tzarra zen, eta teologian katederaduna. Bere izena Hans Küng
eta 39 urte inguru zituen. Zalantzarik gabe Tovar jauna zela
egokiena erabaki zuen. Eta horrela izendatu zuten Tübingen
hiriko unibertsitatean ‘Ordentlicher Professor der Vergleichenden
Sprachwissenschaft’, (Hizkuntzalaritza konparatuko ohizko
irakaslea). Eta non eta Alemanian, konparatismoa sortu zen lu-

rraldean, Tovar izan zen gai horien irakasle 1967-1979 bitartean. 1985eko abenduan hil zen Madrilén.

Erakunde zientifiko hauetan partaide izan zen: Euskaltzaindiaren urgazlea egin zuten 1947an; 'Korrespondierendes Mitglied des Deutschen Archäologischen Institut', urgazlea Alemaniako Arkeologia institutoan (1950); 'doctor honoris causa' izendatu zuen Münchengo filosofia fakultateak 1953an; Buenos Airesko unibertsitateak berdina eman zion 1954an; Academia delle Scienze delakoak, Bolonian, bazkide urgazle izendatu zuen 1956an; Puerto Ricoko 'Academia de Artes y Ciencias' erakundeak, bazkide urgazlea 1971n; 'Real Academia Española de la Lengua' erakundea, osoko bazkide izendatu zuen 1968an. 1980an Goethe saria eman zioten Alemanian. Eta 1984an 'Castilla y León de Ciencias Sociales y Comunicación' saria.

Landu zituen alorrak:

Bere bibliografiarik osoena 'Studia indogermanica et palaeohispanica in honorem A. Tovar et L. Michelena' liburuan agertzen dira, 17. orrialdetik 158.era. Salamankako eta EHUak argitaratu zuten 1990an, F. Villaren ardurapean. Bera bizi zala 1985 lan argitaratu zituen. Artikuloak, liburuak, kontuemateak eta itzulpenak izan ziren. 1986-2003 bitartean argitaratzeko prestatuta utzi zituen beste 17 liburu argitaratu zituzten bere emaztea Consuelo Larrucea, eta ikasle izan zuen J. Bustamanteren artean. Gizon handi baten ondoan emakume handi bat egoten dala esan ohi da. Larrucea andrearen kasuan, hurbiletik bikote hau ezagutu zuten denek azpimarratzen dute ikuspegi hori. Liburu hauetan argitaratu gabeko lanen batzuk eta aurreko lan batzuk osotu eta zuzenduta utzi zituen. Bizi zala argitalpen arduradun izan zen 9 lan garrantzitsutan: berak sortutako aldizkariren bat, beste aldizkari batzuk eta elkar laneko liburu-
ren batzuk. Denera 2034 lan dira aitatutatako liburuan T. Santander bere ikasleak jaso zituen fitxak. Nik zerrenda horretako

lagin batzuen zenbakia aipatuko ditut hemen. 21 tesi zuzendu zituen Espainiako eta Tübingengo unibertsitateetan.

1.- Filologia klasikoa.

Salamankako unibertsitatean Europako erdi aldean gizaldi baten baino epe luzeagoan landu zituzten metodoak ezarri zituen. Eta hortik Espainako beste unibertsitateetara zabaldu zen, batez ere bere ikasleen bitartez. Bere argitaratutako lanek argi uzten dute nola landu behar den alor hori gaurko ikerketaren bideak jarraitu nahi badira.

Virgilio: Eglogak eta Horazio

202, 203-205, 219, 268, 290, 321, 395, 463, 618 Eurípides: Alestis, Las Bacantes, El Cíclope, 619,

2.- Historia eta Artea: 32-78, 507-508, 647-648, 985, 1443.

3.- Hizkuntza indoeuropearrak eta aurretikoak eta Iberiar peninsulako hizkuntza zaharrak: 93, 225, 266-267, 269, 328 Iberiera, 356, 505-506, 538, 556, 563-564, 603, 623.

4.- Hego Amerikako Hizkuntzalaritza: 294, 536, 604, 627, 1690, 1827, 1962.

1948an joan zen lehenengoz Argentinara. Hitz hauetan bildu zuen bere esperientzia. 'Cuando uno se va acercando a la cuarentena, y más si la ocupación normal empuja a la rutina y método fijado, es raro alcanzar de repente un panorama nuevo... Y sin embargo, en la modesta esfera profesoral, sin salir de ella, sin un deslumbramiento ni una revelación grandiosa, en América, a lo largo de una permanencia de muchos meses en Buenos Aires –mejor dicho, en los alrededores, idílicos para un europeo, de Buenos Aires- he ido adquiriendo poco a poco conciencia de varios hechos. Primero había sido la revelación de la inmensidad americana... Mas para esto basta con un rápido viaje... Fue otra cosa... América fue para mí el descubrimiento del hombre. Los sabios llaman a todo esto etnología, antropología cultural, prehistoria, sociología. De muchas de

estas cosas en muchas universidades europeas –las nuestras, por ejemplo- se estudia demasiado poco. Ello equivale a seguir dentro de una concepción vieja de la historia.

Necesitaba la experiencia de vivir en América y de iniciar en ella un contacto profundo con este modo de entender la historia que me parece en nuestras ciencias lo más importante de este siglo'. (A. Tovar, 'Lo medieval en la conquista y otros ensayos americanos', p. 131-132). Hau 1960 inguruan idatzi zuen. Baina aurreragotik bazuen zentzu berezi bat hizkuntzetarako eta hizkuntzen euskarri den gizakiarentzat. Hortik sortzen dira beste bere hitz hauek. Gaur ere berriz irakurri eta hausnartu behar ditugu hurrengo esaldi hauek: 'Cada lengua brota de la boca más desdentada y tenebrosa como una riqueza. La mente más obnubilada o la más rutinaria combina sabiamente los elementos constitutivos, ahora sabemos que en combinaciones regidas por las matemáticas espontáneas, de la fonética, la morfología y la sintaxis de la lengua. Los sabios nos han descubierto también que no hay lenguas ricas y pobres; todas son en potencia ricas, todas son aptas para que en ellas se diga lo que se quiere'. ('Lo medieval en la conquista y otros ensayos', p. 58). Alor honetan bere lanik bikainena 'Catálogo de las lenguas de América del Sur' da; Madrid, 1984, 2. argitalpena.

294, 323, 536, 543, 604, 627, 1258, 1638, 1690, 1705, 1827, 1840, 1844, 1962.

5.- Euskaralogia: 196, 207, 211 itzulpena, 249, 288, 305-306, 355, 358, 474, 557, 610, 1699, 1759. Berak bultzatu zuen lan bat 1951tik 'Diccionario etimológico vasco' izan zen. M. Agud, L. Mitxelena eta A. Tovarrek hainbat hitz aztertu zituzten eta 'Anuario del Seminario Julio de Urquijo' aldizkarian aterata daude, bizirik gelditu zen M. Agud jaunaren ardurapean. Zazpi liburuxka dira eta bakoitzak 160 orrialdetik gora ditu.

6.- Gaztelera-ko literatura Espainian eta Hego Amerikan. Kataluinako eta Galiziako literatura: 287, 641, 987, 1257, 1826,

1940. Batzuk ‘Gaceta ilustrada’ aldizkarian ia astero ateratzen zituen eta iruzkin horiek bildu eta liburu bat osatzen zuen al-dian aldian.

Aberria maite izan zuen, aberria osatzen duten gizakiak maite zituelako. Eta maitasun hori ez zuen erababili bere probetxurako, askotan gertatzen den bezala, bere garaiko gizarte-ari bideak irekitzeko baizik.

1979ra arte, erretiroa hartu arte irakaskintza lanari ekin zion Tübingengo unibertsitatean. Handik itzuli zenean dohan eskola batzuk ematen zituen Madrileko unibertsitatean. Baina bere ezagunek diotenez, hotz hartu zuen erakunde honek. Zoritxarrez Tovarrek bere bizitzako ardatz bat izan zuen etika, nahiko ahaztua zegoen Espainako gizartean eta unibertsitatean ere. Eta inbiria ere erraz garatzen den esparrua da. 40 urte frankismoaren dotrina entzuten komunikabideetan eta gizarteko askok eta askok jarraitzen zutela ikustea, ez da alperreko gauza. Horrek sustraiak uzten ditu gizartean, eta orduko haziaren landarak gaur ere irauten dute. Horregatik azkeneko urteetan ere etika gizarteko ardatz bat lez jartzen dutenek ez dute jarraitzaile asko. Politikari batzuk eta komunikabide handi batzuk erakusten dutena omen da zuzena.

Tübingengo unibertsitateak 1925an sortu zuen katedera hau. Lehenengo irakaslea Ernst Sittig izan zen, Kretako hizkuntza eta kultura aztertu zuen aurrengoa. Hurrengoa Hans Krahe Iliriako kultura eta hizkuntzaren aztertzaile bikaina. Eta honen atzetik Tovar aukeratu zuten. Amaitzeko berak agurra egin ziotenean Alemanian idatzi zituen bertso batzuk aipatuko ditut, bere bizitzaren laburpen gisa: ‘Lengua vasca, lengua ibera/ giro por la Antigüedad/ “La constitución de Atenas”/ clásicos. Su estado actual./ El euskera y sus parientes/ de Penélope el telar/ Grecia y el antiguo Oriente/ Fernán Núñez de Guzmán/ Lenguas gótica y eslava/ el Bruto de Cicerón/ el burro de Samosata/ chute et sonorisation/ Keltiberisch, Botorrita/

Peñalba de Villastar/ zum Mykenischen, mataco/ scripsit Antonius Tovar'.

Lan honen iturriak: AGUD M., BRSVAP, 1986; BUSTAMANTE J., Revista Española de Antropología Americana, 1986; LAGO CARBALLO, A. Cuadernos Hispanoamericanos, 1987; LAIN ENTRALGO, P., Boletín de la Real Academia Española, 1985, eta 'Más de cien españoles', 1981; SALCEDO E., 'Vallisoletanos. Antonio Tovar', 1984; SILES RUIZ J., 'Homenaje a Antonio Tovar', Valladolid, 1987. Harrigarri samarra bada ere badago Juan GILEk idatzitako lan bat, 'Antonio Tovar', Sevilla, 1984, mailegatzeko ez dagona Espainia osoko biblioteka baten ere.

J. Mª Etxebarria